

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE VALİ ATAMALARI
(1839-1908 HUDÂVENDİGÂR VİLÂYETİ ÖRNEĞİ)

Muammer DEĞİRMENDERE

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi A.B.D. Doktora Öğrencisi, mdegirmendere@gmail.com

ÖZET:Bu çalışmada, Cumhuriyet Türkiye'si ve Osmanlı Devleti taşra idaresinin temel aktörlerinden biri olan valilik kurumunun, Osmanlı Yönetim Tarihi içinde geçirdiği sürecin bir dökümü yapılmıştır. Bu vesileyle, taşra idaresindeki dönüşüme paralel olarak, yönetim kademesinde meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Tanzimât'ın ilanından itibaren Hudâvendigâr Vilâyeti'ne yapılan vali atamalarıyla ilgili ayrıntılı bir inceleme yapılmış ve istatistiki sonuçlara ulaşılmıştır. İlgilenilen dönemde gerçekleştirilen vali atamaları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ve Vilayet Salnameleri gibi Osmanlı Tarihi'nin temel bilgi kaynakları kullanılarak analiz edilmiştir. Valilik kurumuyla ilgili bu spesifik incelemeyle, sadece atama iş ve işlemlerinin gerçekleştirilmesi süreci gibi sınırlı bir durumda bile ortaya çıkabilen tarihi verilerle, ciddi çıkarsamaların yapılabileceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Taşra İdaresi, Vali Atamaları, Hudâvendigâr Vilâyeti

GOVERNOR ASSIGNMENTS IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE
(1839-1908 HUDÂVENDİGÂR PORVINCE CASE)

ABSTRACT:In this study, the process related to the governorship institution in the Ottoman Administrative History, which is one of the main actors of the provincial administration, both in the Ottoman Empire and The Republic of Turkey is presented. By this way, besides the transformation in the management of the province, the changes that occurred at the board of the administration have been determined. A detailed research on governor assignments in Hudâvendigâr Province since the declaration of the Edict of Tanzimât has been done and statistically results have been gained. The governor assignments of the period have been analysed according to the main sources of information of the Ottoman history such as the documents in the Ottoman Archives of the Prime Ministry and The Provincial Yearbooks. With the specific search about the governorship institution, it has been revealed that, serious inferences can be carried out with the historical datas gained even in a limited situation like the process of the assignment period.

Key Words: The Ottoman Empire, Provincial Administration, Governor Assignments, Hudâvendigâr Province

1. Giriş

Her birey, yaşadığı toplumun bugüne nasıl geldiğini merak eder. Çeşitli vesilelerle sahip olduğu bilgiler zihninde bazı açıklamalar oluşturur. Hayatın her alanında değişimin baş döndürücü bir hızla gerçekleştiği 21. yüzyılda değişimin bu kadar hızlı olması, geçmişe olan ilgiyi azaltmaz, lakin değişimin doğası gereği, değerlendirme aşamasındaki bakış açısında kaçınılmaz değişiklikler meydana getirir (Tosh, 2005:4). Bu bağlamda, olgular için en parlak dönem (Carr, 2006:11) olarak kabul gören 19. yüzyıl, bizatihi değişimler yüzyılı olması ve neresi kazılsa, ana ve geleceğe ışık tutacak enerjiye sahip cevherlerle karşılaşılması hasebiyle, hangi açıdan bakılırsa bakılınsın üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir zaman dilimidir. Bu yüzyılda hem birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler değişmiş, hem de bunlar kendi iç dinamikleri bakımından değişikliklere uğramışlardır. Bunların her birinde katılanların tutumlarını ve değer yargılarını anlamadan, sistemin işleyişini kavramak imkansızdır (Burke, 2005:89).

Buradan hareketle, hangi işle olursa olsun, çalışanlar kadar boş gezen tayfasının dahi kontrolü için örgütlenme faaliyetlerine girişen bir devletin idari tekamül macerasını izlemek, meraklısı için oldukça ilgi çekicidir (Ortaylı, 2008:298). Çeşitli alanlarda yapılması planlanan ve birbirini etkileyeceği aşikar olan ıslahatların merkezindeki hükümetin kendi yapısında yapacağı düzenlemeler lokomotif mahiyettedir, lakin dönüşümün izleri taşrada daha belirgin hale geldiğinden, süreci buradan izlemek de ciddi kazanımlar sağlayabilir.

Osmanlı taşra idaresi tarih boyunca, bazen hızlı, bazen yavaş da olsa sürekli değişim halinde olmuştur. Bu değişimin ana eksenini ise eyalet sistemi ve sistemin tepesindeki valilik kurumu teşkil etmiştir. Şu halde bunların parça parça veya bütün olarak incelenmesinin, Osmanlı Taşra idaresi konusunda hatırı sayılır ipuçları vereceği muhakkaktır.

2. Tanzimat Öncesi Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem taşra idare sisteminin özünü eyalet müessesesi oluşturmuştur. Bu büyük ve tarihi imparatorlukta, bir yönetim birimi olarak eyalet, epeyce uzun bir gelişim süreci yaşamıştır.

Kökenlerine Selçuklularda da rastlanan eyaletlerin, bu dönemde yönetiminde atabekler niyabetindeki sultan çocukları aktif rol üstlenmişlerdi. Her vilayetin kadısı ve muhassıl denem mali görevlisi olmakla beraber, vilayetlerin idari ve askeri işleri daha sonra Osmanlı Devleti'nde sahneye çıkacak olan *beylerbeyine* eş tutulabilecek *emir sipahsalar*ın uhdesine verilmişti (Ortaylı, 2008:103).

2.1. Büyüyen Devlet ve Büyüyen Taşranın Yönetimi

Büyük bir fütûhat hareketiyle cihan-şümûl bir imparatorluk haline gelen Osmanlı Devleti'nin bu fetih geleneğinin en karakteristik özelliklerinden birisi, fethedilen bölgelere idareyi temsilen bir bey (subaşı) ve hukuku temsilen bir kadının görevlendirilmesiydi.

Devletin bekasını ve geleceğini fetih politikasına göre şekillendirdiği bu evrede, ilk eyaletlerin askeri zorunluluklardan ötürü oluşturulduğu söylenebilir (Yaman, 1939:974). Rumeli'de gerçekleştirilen büyük fetihlerin ardından Lala Şahin Paşa'nın idaresinde oluşturulan Rumeli Beylerbeyliği ile Yıldırım Beyazıt'ın Rumeli'ye geçerken yerine Ankara'da bıraktığı Timurtaş

Paşa'nın idaresinde oluşturulan Anadolu Beylerbeyliği buna örnek teşkil etmektedir. Daha sonraki dönemlerde genel olarak eyaletlerin 40-50 yıla varan uzun bir dönemde ve askeri nedenlerin yanında siyasi ve idari gelişmeler ve zorunluluklar sonucunda oluşturulduğu görülmektedir (İpşirli, 1999:s.225).

Klasik dönem Osmanlı idaresinde eyalet ilk zamanlarda başında beylerbeyi olan, bir üst yapılanmadan ziyade, kontrol ve koordinasyon gibi bir dizi işlevleri olan bir birimi ifade etmekteydi. Ülke çapında sancak taksimatı zamanla büyük oranda sabit kalmakla beraber değişen koşullara paralel olarak eyaletlerin sayısı ve haritada belirttikleri bölge sürekli değişime uğradı (Ortaylı, 2008:251).

Durumun değişmeye başladığı zaman olan 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, savaşlarda eyaleti temsilen, barışta da eyalette güvenlik ve huzurun sağlanması için beylerbeyilerin himayelerindeki asker sayısında artış meydana geldi. Bunun da bir maliyeti olduğundan ve kendi merkez sancaklarının gelirleri yeterli olmadığından, beylerbeyiler bu maliyetleri eyalet dahilinde bulunan diğer sancaklardan da vergi alarak karşılama yoluna gittiler. Böylelikle eyaletin sınırlarında bulunan diğer sancaklarla münasebetleri boyut değiştirmek zorunda kaldı. Bu süreçte, başında buldukları eyaletlerde saltanatın vekili haline geldiler ve sadrazamın ülke çapında sahip olduğu nüfuz ve amirlik konumunun aynına bu eyaletlerde sahip oldular (Yaman, 1939:979). Klasik dönemde, askeriye ve reaya şeklinde ayrılan iki temel toplumsal sınıf arasındaki denge politikası, taşra teşkilatının en önemli meselesi idi (İpşirli, 1999:s.222). Bu politikanın uygulanmasındaki birincil aktörlerden olan *beylerbeyi*, 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taşra kuvvetlerin komutanı ve sancak beylerin amiri durumundayken ilerleyen zamanlarda tamamen bölgesel bir hüviyet kazandı (Kılıç, 2002:888).

Osmanlı Devleti'nde merkeziyetçi devlet anlayışı Yıldırım Beyazıt ile başladı ve Fatih Sultan Mehmed ile en üst seviyeye çıktı. Devlet yapısında ilk önemli değişiklikleri yapmış olan II. Mehmed'in temel amacı, merkeziyetçi yapıyı güçlendirerek hakimiyet alanını genişletmek ve eyaletlerin merkeze olan bağlantısını sağlamlaştırmaktır (İpşirli, 1999:s.221). Aynı padişahın saltanatından önce Beylerbeylik makamına Türk komutanlar getirilirken, bu dönemden itibaren diğer üst düzey görevlerde olduğu gibi devşirmeler atandı. Fatih Kânunnâmesi'nde mal defterdarlarının, beylik ile nişancı olanların, beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin beylerbeyi olabileceği hükme bağlandı (İpşirli, 1999:s.227). Önceleri geniş askeri yetkilere sahip bir kumandan konumunda olan beylerbeyi, fetihlerin artmasıyla mülki idare konusunda da yetkilendirildi. Kariyer basamaklarını tırmanmada kıdemli olan Rumeli Beylerbeyi öncelikli olup, bir sonraki terfideki görevi küçük vezir, yani Divan-ı Hümayun'da sonuncu vezirlik makamıydı. Ondan boşalan Rumeli Beylerbeyi makamının yeni sahibi ise Anadolu Beylerbeyi olurdu (Halaçoğlu, 2002:805).

Eyaletlerin Sancak Tevcih Defterlerine kayıtları da belirli bir hiyerarşiye göre yapılmaktaydı. İlk önce Rumeli Eyaleti, onun ardından Rumeli'deki diğer eyaletler ve buna müteakip Anadolu Eyaleti önce olmak üzere Asya ve Afrika'daki diğer eyaletler kaydedilmekteydi. Voyvodalıklar ve meliklikler bunların ardından yazılmaktaydı. Başlarındaki yöneticilerin protokoldeki sıraları da bu hiyerarşik yapıya göre belirlenmekteydi (Kılıç, 2002:888).

Eyaletler idari ve mali olarak tasarruf şekilleri bakımından tımarlı (salyânesiz) ve salyâneli şeklinde ikiye ayrılırdı. Tımarlı eyaletlerin sınırları içinde tımar sistemi uygulanırdı. Salyâneli eyaletlerde ise tımar sistemi uygulanmayıp, gelirlerin tümü devlet namına toplanır, yöneticilerin ücret ve giderleri karşılandıktan sonra geri kalan kısmı devlet hazinesine aktarılırdı (Kılıç, 2002:889). Tımarlı sipahilerin devlete beklediğini verememesi üzerine, vergi gelirlerini toplamak için kurulan iltizam sistemi Osmanlı topraklarında 16. yüzyıldan itibaren uygulama alanı buldu (Ortaylı, 2008:157).

Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun saltanat döneminde, hızla artan eyalet sayısı kısa süreli beylerbeyilikler dikkate alınmazsa, 1595 yılı itibarıyla 40'a yaklaştı. Kaptanlıklar, hanlıklar, emirlikler, voyvodalıklar ve melikliklerin çoğu eyaletlerle eşdeğer olmakla beraber, imtiyazlı statülerinden ötürü bu özel isimlendirmelerle anıldılar (Kılıç, 2002:887). 16. yüzyılın sonlarından itibaren gerek merkez, gerekse taşra idaresinde klasik yönetim sistemi terk edilmeye başlandı. Verimliliğini iyice yitirmiş olan tımarlı sipahilerin yerini valilerin kapılarında besledikleri askerler aldı. Bu askerlerin miktarı bir valinin gücünün ve buna bağlı olarak ününün bir ölçütü haline geldi.

17. yüzyıldan itibaren taşra yönetiminde ilk ciddi değişimler başladı. Bunun en büyük nedeni yukarıda değinilen tımar sisteminin bozulup yerini iltizam sistemine bırakmasıydı. Bir diğer önemli neden ise vezir rütbeli yöneticilerin sayısının artması ve bu kişilere unvanlarına uygun görev bulunamamasıydı. Soruna çözüm bulmak amacıyla daha önce ilmiye mensupları için başvuru yöntemi uygulandı ve boş eyalet olmadığı için valilik görevini yerine getiremeyen kişilere bir veya daha fazla sancağın geliri "*arpalık*" olarak verildi. 18. yüzyıla gelindiğinde iyice yerleşen bu sistemde, sancakların birçoğu kendileri İstanbul'da oturmayı tercih eden bu vezirlerin arpalığı olarak onların vekilleri tarafından yönetilir hale geldi (Çadırcı, 1991:11).

Ağırlıklı olarak 17. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış olan *beylerbeyilik* terimi yerini yavaş yavaş eyalet terimine bıraktı, fakat bu hemen olmadı. 16. yüzyılda *eyalet* ve *vilayet* terimleriyle beraber kullanılan *beylerbeyilik* terimine 18. yüzyılda bile rastlanabilmekteydi. Lakin bu terimler döneme ait belgelerde o kadar iç içe ve birbirinin yerine kullanılmıştır ki, tam olarak kronolojik bir kullanım periyodu ortaya koymak mümkün değildir. Bunun yanında geçiş döneminde beylerbeyilikle eyaletin küçük bir nüansa ayrıldığı görülmektedir. Bu fark, 18. yüzyılın başındaki kaynaklara göre, beylerbeyilik olarak nitelendirilen idari birime beylerbeyi olarak anılan paşaların, eyalet olarak nitelendirilen idari birime ise vezir rütbeli ve vali olarak adlandırılan paşaların görevlendirilmesidir. Fakat bu da genel bir kaide değildi. Nitekim aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde, yöneticisinin vezir rütbeli olup olmadığına bakılmaksızın tüm birimler için eyalet terimi kullanılmaya başlandı ve bu terim yüzyılın sonuna doğru iyice yerleşik hale geldi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin genel idare politikasından, yani vezir sayısındaki artıştan kaynaklanmaktaydı (Kılıç, 2002:888). Bu süreçte eyaletlerin en büyük amiri 18. yüzyıla kadar duruma göre *beylerbeyi*, *mir-i miran*, *vali* ve *emirü'l-ümera* gibi eski Türk-İslam yönetim terminolojilerinden alınan isimlerle anılmış olmakla beraber, bu yüzyıldan sonra vali ifadesi daha yaygın olarak kullanıldı (İpşirli, 1999:227).

Teamüllere göre, eğer tayin edilen bir paşa iki tuğlu ise *beylerbeyi* (*mir-i miran*), üç tuğlu yani vezir ise *vali* olarak idare sistemindeki yerini alırdı. Başkentte görev yapan vezirler *dahil veziri* olarak adlandırılırlarken, başkent dışında görev yapmakta olan bu paşalar *hariç veziri* adını alırlardı (Kılıç, 2002:889). Beylerbeyiler tüm yazışmalarını Sadrazamla yapar ve icraatlarını onunla diyalog halinde gerçekleştirirdi. Vezirler ise yine Sadrazam vasıtasıyla, Padişaha telhis gönderme gibi önemli bir hakka sahiptirler (Yaman, 1939:980).

Tanzîmât öncesi eyalet yönetiminde pek yaygın olmasa da karşımıza çıkan vali ile aynı yetkiye sahip iki yönetici tipi daha vardır. Bunlardan ilki "*Mutasarrıf*"; vezir olmakla beraber çeşitli nedenlerden ötürü devletin kendisine valilik görevi veremediği ve geçimlerini sağlamaları için "arpalık" ta ki uygulamaya benzer olarak birkaç sancağın idaresinin tevdi edildiği yöneticilerdi. Bazen bir vezirin başka bir görevi olduğu halde kendisine ek gelir teşkil edilmesi için de bu yola başvuruldu. Bu yöneticilerin valilerden farkı, valilerin yaptığı gibi, uhdelere verilen sancak veya sancaklardan birini seçip bizzat orada oturmamalarıdır. İkinci yönetici tipi "*Muhassıl*" dır. Önceleri sadece hasların idaresiyle görevlendirilen bu yöneticiler, zamanla aynı mutasarrıflık gibi bir eyalet veya sancağın hem yönetim hem de tahsilat işleriyle görevlendirilmişlerdir. Karşılaşılan bir başka durum ise, başkentte ikamet eden eski bir sadrazam veya üst düzey yöneticiye mütesellimlerince yönetebilecekleri muhassıllıkların verilmesidir. Tanzîmât'ın ilanıyla birlikte muhassıl başka bir anlamda birkaç yıl kullanılmış, mutasarrıflık ise yöneticilikte yakın bir anlamda ve hassaten 1864 Vilayet Nizamnamesiyle beraber sancak yöneticisi olarak uzun süre idare sisteminde yerini muhafaza etmiştir (Çadircı, 1991:21-22).

Taşra yönetiminin vezirlerin uhdesine verilmeye başlanmasıyla beraber, yöneticiler vezirlik makamına haiz olabilmek için padişaha ve sadrazama yüklü bir ödeme (*caize*) yapmak zorundaydılar. Bu yükü kaldırabilmek ve her yıl yer değiştirilmenin sebep olduğu maddi sıkıntıları aşabilmek için de yerel halka yüklenmek, ayan ve derebeyleriyle uygunsuz münasebetlere girmek gibi meşru olmayan yollara başvurur oldular. Nihayet çekememezlik, yolsuzluk gibi nedenlerden dolayı mallarının müsadere edilmesi de bu olumsuz koşullara eklenince, onca zahmetlerinin boşa gideceğini düşündükleri ve adeta vezir olduklarına pişman oldukları zamanlar dahi olurdu (Eryılmaz, 2010:44).

17. yüzyılda 51 olan eyalet sayısı yüzyılın sonlarına doğru 43'e geriledi ve Tanzîmât'ın arifesinde bu rakam 29'a kadar indi. Tanzîmât'tan sonra ise reformlar doğrultusunda bu sayı sürekli değişime uğradı (Kırmızı, 2008:13). 17. yüzyıldan itibaren devlet kendi toprakları üzerindeki denetimi beylere ve mahalli güç odaklarına kaptırmaya başladı. Doğu Anadolu yöresinde oldukça yaygın olan ve hastalık gibi ilerleyen bu durum, iki yüzyıl içinde ülkenin Batı bölgelerinde de görülmeye başlandı (Çadircı, 1991:12). Giderek hantallaşan bürokrasi yüzünden evvelce yerel düzeyde de olsa düzenli bir şekilde yapılan nüfus sayımları ve toprak tahrirleri artık yapılmaz oldu. Sürecin devamında, genel idari meselelerden büyük oranda elini eteğini çeken merkezi yönetim, tarımla geçimini sağlayan köy halkını mültetim, mukataa sahibi ve kadı naibi gibi genelde insaf duygusundan yoksun açgözlü kişilerin eline terk etti (Lewis, 2010:48).

18. yüzyıla gelindiğinde gerek merkezi otoritenin zayıflaması, gerek yolsuzluk ve rüşvetin tüm kurumları sarması yüzünden imparatorluk kuruluş ve yükseliş olarak nitelendirilen dönemlerindeki düzenli sistemini kaybetti. Bu yüzyılda beylerbeyi ve sancak beyleri beylik bölgelerinde ikamet etmeyip, buraları vekilleri olan mütesellimlere yönettirdiler. Mütesellimlik kurumunun 17. yüzyılın sonundan Tanzîmât dönemine kadar devam ettiği görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren ayan ve eşraftan kimselerin mütesellim olmaları oldukça yaygın bir uygulamaydı. Zaten aksi durumlarda, halk tarafından seçilerek devlet tarafından onaylanan ayanla, mütesellimler arasında halka zarar verecek boyutta çekişmeler yaşanabilmekteydi. Sancakların sık sık arpalık şeklinde tevcih edilmesi, beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin uzun süren savaşlara katılmaları ve uhdelere başka görevler verilmesi mütesellim sayısının artmasındaki önemli etkenlerdi (Özkaya, 2002:699).

2.2. Tanzimat'ın Arifesinde Taşra Yönetimi

Klasik dönemde bir vali büyük bir cürüm ve kabahati olmadığı müddetçe görevinden alınmaz, gerek vali ve gerekse sancak beylerinin yirmi ila otuz yıl görevinde kaldığı olurdu (Yaman, 1939:980). Zamanla bu uzun görev süreleri iyice kısalarak, 17-18. yüzyıllarda standardı yıla kadar indi. Tayin ve azil sebebiyle sık sık yer değiştiren beylerbeyilerin her şey bir yana kapı halkıyla bir bölgeden başka bir bölgeye gidişi dahi hem kendileri, hem de yöre halkları için masraf ve angaryalar yüzünden işkence haline dönüyordu. Bu konuda III. Selim'in müdahalesi kayda değerdir (İpşirli, 1999:s.228). On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere bir yıllığına gönderilen valiler, lüzumuna binaen 1 yıl daha *ibka* suretiyle süreleri uzatılsa da, bir valinin üç yıl aynı eyalette görev yapması sık görülen bir durum değildi. Bu kısıtlamanın sistemdeki olumsuz etkileri ayyuka çıktığından, yenilikçi padişah III. Selim bir valinin üç yıl görev yapmadan çok önemli bir sebep olmaksızın azledilmemesini salık vermekle beraber, o dahi beş yıl gibi bir üst sınır belirlemeyi ihmal etmedi (Kırmızı, 2008:66). Vali atamalarında rüşvet ve adam kayırmanın önüne geçilmesi ve görevlerinde verimliliklerinin artırılabilmesi amacıyla, atamaları bizzat kendisi aktif rol oynadı ve görev sürelerinin 3 ila 5 yıl arasında olmasını uygun gördü (Kılıç, 2002:889).

III. Selim; vali, mutasarrıf gibi yöneticilerin atanması ve özlük işlerinin düzenlenmesine dair kapsamlı bir girişimde bulunmamakla beraber, bu görevlere eldeki imkânlar ölçüsünde dürüst, güvenilir ve işinin ehli kimselerin getirilmesini istemekteydi. (Çadircı, 1991:13). Yine onun zamanında, askeri reformların kötü gidişatın durdurulması için yeterli olmadığını anlaşılması üzerine reformlar genişletilerek, mevcut haliyle yetersiz olduğu gün gibi açığa çıkan idari yapı da bu dairenin içine alındı. Yayınlanan Vüzerâ Kânunnâmesiyle eyaletlerin yöneticisi konumundaki vezirler, belirli bir süre görevlerinde kalabilme, değişiklik durumunda ise en yakın eyaletlere gönderilme gibi bazı rahatlatıcı güvencelere sahip oldular. Lakin bu düzenlemeler merkezden uzak eyaletlerde etkili olamadı. Başkentle irtibat kurmakta güçlük çeken valiler ayanla başa çıkamadı. Bu acizliğin farkına varan ve arada kalan halk, tercihini ayandan tarafa kullanmak zorunda kaldı. Çünkü valiler gelip geçici iken, ayanlar hayatlarının kalıcı bir geçeği idi (Eryılmaz, 2010:48).

Tanzîmât'tan önce, sahip olduğu yetkiler ve sorumluluklar bakımından en üst yönetici konumundaki valiler, bir nevi hükümdarın taşradaki vekili durumunda idiler. Bu dönemde devletten maaş almayan valiler, yerelde toplanan vergilerin bir kısmını alırken, aynı zamanda "*imdad-ı hazeriye*" "*imdad-ı seferiye*", gibi bazı ek gelirlere sahip olmuşlardır.

Osmanlı Devleti, taşrasını 19. yüzyıla kadar, halkı yer yer baskı ve zulümlere maruz bırakan valilerin su-i istimaline açık, adem-i merkeziyet usulü ile yönetme yolunu seçmiştir. Bu yöntem, kimi zaman devletin toprak bütünlüğünü dahi tehlikeye sokabilecek faaliyetleriyle iç güvenliği sekteye uğratan Bayraktar Mustafa Paşa, Pasvandoğlu, Tepedenli, Kavalalı gibi yöneticilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Engelhardt, 1999:449).

II. Mahmut zamanına kadar bir insanın yaşamına veya ölümüne dahi karar verme yetkisine sahip olan valilerin bu geniş hareket alanı adı geçen padişah tarafından kısıtlandı ve valiler gittikçe der-saadetin çekim alanına girmeye başladı (Davison, 1963:27). Onun döneminde askeri amaca yönelik yeni eyaletler ihdas edildi ve bu eyaletlerin yönetimine Asâkir-i Mansûre ordusunun üst rütbeli subayları müşir olarak görevlendirildi.

Karal, II. Mahmud'un bu tedbirleri almasına haklı çıkaracak şekilde, Batı yöntemlerini devlet teşkilatına uygulayarak gerçekleştirmeyi planladığı reformlarına sebep olan ortamı ve taşradaki gelişmelerin buna etkisini şöyle betimlemiştir (Karal, Cilt 2, s.123):

“Mahmud II devrinde, Mora’da müstakil bir Yunan devletinin kurulması ve Mısır valisi Mehmed Ali Paşa’nın Osmanlı Orduları’nı perişan ederek Osmanlı Devleti’nin mukadderatını tehlikeye düşürmesi, başta padişah olmak üzere aklı başında devlet adamlarını düşündürecek olaylardı. İmparatorluk bir valisine karşı mevcudiyetini koruyamayacak olduktan sonra nasıl yaşayabilirdi? Başka valiler de Mehmed Ali gibi hareket etmeye kalkarlarsa ne olacaktı? Türk ve İslam valilerin hükümete karşı kazandıkları başarılar Hristiyan tebaayı isyana teşvik etmeyecek miydi? Bu korkunç ihtimalleri önlemek için tek çare; orduda ve eğitimde başlamış olan garplılaşma hareketlerini hükümet teşkilatına da teşmil etmek ve merkezci bir idare sistemi kurulmasına çalışmaktı.”

1836 yılına gelene kadar Klasik Osmanlı taşra idaresinde alışıldık uygulama; tevcihât sistemi uyarınca her yıl Şevval ayının başında İmparatorluk dahilindeki tüm eyalet ve sancakların yöneticileri belirlenip bir yıllık süre ile atamalarının yapılması şeklindeydi. Bunlardan eyalet valisi olanlar da karara müteakip mütesellimlerini görevlendirirdi (Çadrcı, 1991:14). 1836 yılında “*Müşirlik*” lerin kurulması ile sistem değişime uğradı. Bu tarihte Redif Askeri teşkilatı yeniden düzenlenirken vali unvanı “*Müşir*” olarak değiştirildi. Yeterli yetişmiş subay olmaması yüzünden Redif askerinin talimleri; yerel derebeyi kökenli kimselerin ve çeşitli sebeplerle ayanlık veya voyvodalıktan alınmış olup, kendilerine yüksek rütbeli subaylık verilmiş olan askerlik işini bilmeyen -fakat kendi işini çok iyi bilen- kişilerin eline kaldı. Bu kişiler eski imkanlarının üstüne asker olmanın avantajlarını da ekleyerek sistemin başarıya ulaşmasını bilerek veya bilmeyerek engel oldular. İstenilen sonuçların elde edilememesi üzerine Tanzîmât’ın ilanı ile birlikte girişilen yeni düzenlerle birlikte vali unvanı tekrar kullanılmaya başlandı (Çadrcı, 1991:22). 1843 yılında askeri personelin sivil bürokratik görevler üstlenmeleri yasaklandı (Kırmızı, 2008:87). Askeri otoritelerin konumu ve hiyerarşisi zamanla değişmekle beraber, valiler bir daha bu konudaki eski yetkilerini geri alamadılar (Ortaylı, 2008:431).

Vilayet yönetimdeki reformunun belki de perde arkasındaki en büyük hedefi yönetimin sivilleştirilmesiydi. Zira 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar valiler aynı zamanda askeri yetkilere sahip iken, zamanla askeri idare ile mülki idare ayrıldı ve yönetim erki yerel meclislerin de takviyesiyle mülki idarenin lehine yön değiştirdi. Klasik dönemdeki asker yöneticilerinin yerini sivil bürokratların aldığından göstergelerinden biri de Tanzîmât’ın ilanından sonra yapılan düzenlemelerle, vilayet idaresinin genelde Babialı kökenli valilere bırakılması ve böylelikle askeri yöneticilerle valilerin yetkilerinin ayrılmasıdır (Ortaylı, 2009:124). Askerlik kariyerine sahip kişilerin de valiliğe atandığı olmuştur. Fakat bu kişiler atandıkları görevin mülki bir görev olduğunun farkına vararak hareket etmişlerdir. İlerleyen zamanlarda Sultan II. Abdülhamit’in Diyarbakır valiliğine Ferik (korgeneral) Edip Paşa’nın vali yapılmak istenmesine karşı çıkarak mülkiyeden bir memur atanmasını istemesi onun yönetimde sivilleşmeyi istediğine dair bir işarettir (Kırmızı, 2008:87). Yani zamanla asker kökenli birinin vali olmasına bile sıcak bakılmaz olmuştur.

Vüzera Kanunnamesi’nde net bir şekilde belirtildiği üzere tevcihat sisteminin gerek devlet gerekse halk üzerinde ciddi etkisi olan bir mali boyutu vardı. Adı geçen kanunnamede gerek vezirlerin gerekse diğer büyük memurların, yeni görev yerlerine giderken masrafları geçtikleri yerlerin halkına yüklemeye çalışmalarından ötürü mümkün mertebe uzak yerlere görevlendirilmemeleri istenmekteydi (Akyıldız, 2009:25). Gerçi bazı idealist olanlar hariç, valiler genellikle İstanbul’a uzak vilayetlere gitmeyi pek arzulamazlar, hasbel-kader gitmişlerse de bir yolunu bulup daha yakın vilayetlere veya merkezdeki bir memuriyete atanmanın çarelerini ararlardı.

Valiler III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde her türlü verginin toplanıp merkeze gönderilmesinden de sorumluydular. Bir yıl gibi kısa bir süre görevde kalabildikleri halde, çoğu vali için bu süre bile uzun sayılmaktaydı. Çünkü savaşlarda askerlerinin başarı gösterememesi, alt kademe yöneticilerinin beceriksizlikleri yüzünden halkın şikayetçi olması ve merkezde sık sık sadrazam değişimine bağlı olarak, iki üç ay gibi kısa sürelerde görevden alındıkları veya görev yerlerinin değiştirildiği çok sık rastlanan durumlardı. Atama bahşişi, çeşitli merkez bürokratlara hediyeler, sarraf ücreti, kapı kethüdası ücreti gibi giderleri yasal vergi gelirleriyle karşılamaları mümkün olmadığından gayri meşru yollarla haktan para toplama yoluna başvurmaktaydılar. Valilerin “*Hazeriye*” toplamak için gönderdikleri mübaşirlerin haktan aldıkları “*Hizmet-i Mübaşiriye*” bedelinin, asıl verginin birkaç katını bulması olayın vahametini açıkça ortaya koymaktaydı (Çadrcı, 1991:18).

4 Nisan 1838 tarihinde, özellikle üst düzey memurları yakından ilgilendiren, memuriyetlerin kişilere birer yıllığına nöbetleşe verilmesi şeklinde gerçekleştirilen tevcihat uygulamasına son verildi. Bu sayede memur bulunduğu işe ve ortama henüz adapte olup tecrübe kazanmadan, yaptığı icraatları yarım bırakarak -genellikle de görev süresince maaşsız ve boş geçireceği bir yılın işesini değişik yollardan da olsa bir şekilde tedarik ederek- görevini terke zorlanmaktan kurtulmuş oldu (Akyıldız, 2009:50).

3. Tanzimat Sonrası Dönemde Taşra Yönetiminde Meydana Gelen Değişimler ve Valilik Kurumu

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için büyük, gururlu ve geleneksel bir imparatorluğun mecburi ve sancılı bir değişim ve dönüşümü yaşamak zorunda kaldığı bir zaman dilimidir ve Tanzimat Fermanı’nın ilanı bu sürecin en önemli kilometre taşlarından birisidir

(Seyitdanlıoğlu, 2002:561). Bu ferman, Osmanlı tarihinde, sonraki birçok dönem boyunca gündemden düşmeyecek bir döneme - Tanzimat Dönemi- ismini verecek kadar önemli bir konumdadır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte zaman kaybetmeden fermana yer alan hususların uygulamasına geçildi. Adeta, idari, mali, askeri ve adli alanlarda ülke genelinde bir değişim seferberliğine girildi. Hemen her alanda başlayan yeniden yapılanma, mülki taksimat alanında da kendini gösterdi. Amaç ise merkeziyetçi yapıda bir yönetim ağı oluşturabilmektir (Ortaylı, 2011:s.29). Bu dönemde görev alan ve ülkeyi köklü bir değişime tabi tutmak isteyen bürokratlara, nam-ı diğer Tanzimât yöneticilerine göre, otorite merkez ve taşra arasında paylaşılacak bir pasta ise, öncelikle valilerin bu pastadaki payı azaltılmalıydı. Lakin bunu yaparken taşırayı tamamen güçsüz bırakmayacak şekilde denklemin çözümünü sağlayacak formüllerin arayışına başladılar. Denklem gerçekten zordu. Çelişki ve kırsıldöngülere oldukça açıktı. Hiçbir zaman tam olarak çözülemedi. Fakat Türkiye Cumhuriyeti'ne de miras kalan yaklaşık bir sonuca ulaşıldı.

Osmanlı tarihi boyunca, bürokrasinin gücü merkezi yönetimin kuvveti ile doğru orantılı olarak değişmiş, özellikle devletin sınırları geliştikçe de bu güç artmıştır. Kanuni döneminde bürokrasinin gücünün zirvesine ulaşmış olması bunun en tipik göstergesidir (Aslan ve Yılmaz, 2001:289). İmparatorlukta merkez ve taşra arasındaki ilişkiler, XVII. Yüzyılın başından itibaren merkezin güç kaybı, taşranın ise güçlenmesi şeklinde biçimlenmiştir.

Tanzimat'tan önce valilerin geniş yetkileri, bu yetkilerin bazılarının kadınlara kaydırılması yönetimiyle sınırlandırılmaya çalışılsa da, II. Mahmut'un kadınların görev alanını şer'i mahkemelerle sınırlaması sonucu, yönetim ve asayiş işleri tamamen vali ve mutasarrıflara bırakıldı. Fakat bu durum Tanzimât ruhuna aykırıydı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın yaptığı icraatlarla bir valinin devleti ne kadar sıkıntıya sokabileceğinin de anlaşılmasıyla, 1840'ların başından itibaren valilerin yetkilerinde önemli kısıtlamalara gidildi. Tepedenli, Mora ve Kavalalı isyanlarını bertaraf etmek için yarı sömürge olmayı dahi kabul eden bir devletin valilere yetki vermek için temkinli davranmasından daha doğal da olamazdı. Valinin -çekinilen- görev ve yetkilerinin ifade ettiği anlam konusunda somut bir fikre sahip olmak istenmesi durumunda, başkent İstanbul'a bakmak kafi gelecektir. Çünkü İstanbul'un bir valisi yoktu ve valinin yapacağı işler doğrudan sadrazama havale edilmişti.

Aynı zamanda askeri otorite olmanın verdiği gücün de etkisiyle, gerçekleştirdikleri fiillerden ötürü, valilerin Tanzimât'tan önceki sicillerinin pek parlak olmadığı bilinmektedir. Hele birinin malını gözüne kestirmesinler veya birine kast etmek istemesinler, onları engellemek pek mümkün olmadığı gibi buna girişen de pek azdı (Yaman, 1939:1056). Tanzimat'ın en can alıcı maddelerinden birisi olan, mal, can ve namus güvenliğinin ispatı en çok onların hükümlerinde vücut bulacağından, diğer maddeler bir yana, sırf bu madde artık valiler için hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını habercisiydi. Nitekim izleyen yıllarda bu durumu içselleştirmekte güçlük çeken, aralarında Bursa'da valilik yapmış Tahir Paşa'nın da bulunduğu kimi taşra yöneticileri, bu ahkâma aykırı hareketlerinden dolayı muhakeme altına alınıp çeşitli cezalara çarptırıldılar (Mustafa Nuri Paşa, 1992:288).

3.1. Muhassıllık Uygulaması

1840 lı yılların başlarında geleneksel sistemden kayda değer bir farklılık göstermeyen Osmanlı taşra idaresi, 35 eyalet, 142 sancak ve 1320 kazadan müteşekkildi (Sencer, 1984:51). Hala geniş sayılabilecek bu geniş coğrafyada, Tanzimât'ın pratikte 1840 yılında Anadolu, Rumeli ve Adalarda uygulamaya giren Muhassıllık Teşkilatı ile ilk kez taşra teşkilatındaki düzenlemelerle start aldığı söylenebilir (Efe, 2009:91).

Hatt-ı Hümayunla yapılması amaçlanan ıslahatların taşra teşkilatına yansıyan yönü valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılması oldu. Bu işlemin gerçekleştirilebilmesi amacıyla, net bir tavır ve kararlı bir uygulamayla valilerin asayiş işleri dışındaki yetkileri alındı. Mali işler için padişah tarafından atanan muhassıl-i emval görevlendirildi. İlave olarak halkın katıldığı idare meclisleri ve taşra meclisleri idarenin her katmanına eklendi. Muhassıl tayin edilen yerler eyalet ise Müşir Paşa'ların, sancak ise Ferik Paşa'ların bu asayiş görevini yerine getirmeleri ve muhassıllara vergi toplama işlerinden yardımcı olması için askeri destek vermeleri kararlaştırıldı (İnalçık, 2011:173). Valinin yanına verilen bu üst düzey mali ve askeri memurlar, bir taraftan valiye işlerinde yardımcı olurken diğer taraftan da sınırsız gibi görünen görev yetkilerini de sınırlandırmış oluyordu. Muhassıllar, maliyede reform amacıyla vilayetlerde sancak merkezlerine gönderilmiş vali yetkisinde ve validen bağımsız, muhassıllık meclisleriyle otoriteleri desteklenen yüksek rütbeli maliye memurlarıydı (Ortaylı, 2009:184). Muhassıllık sisteminin uygulanması sırasında, biri askeri otorite müşirler, diğeri mali otorite muhassıllar olmak üzere iki başlı bir yapı da ortaya çıkmış oldu (Önen ve Reyhan, 2011:132).

Her türlü vergi gelirini toplama işini yürütmek için merkezden atanan muhassıllar, taşra idarecilerinin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını önlemek gibi bir amacı da gerçekleştirmiş olacaktı. Bu kurumun meydana getirilmesi ile İmparatorluğun ilk döneminden itibaren askeri-idari görevlerinin yanında mali işleri de yöneten valilerin bu son görevdeki yükümlülükleri doğal olarak ortadan kalkmış oluyordu (Çadırcı, 1985:259).

Acaba Osmanlı taşra idarecileri, Tanzimât'ın ilanını müteakip fermanın Takvim-i Vekayi'de yayınlandıktan sonra bir hafta geçmeden kendilerine hususi bir fermanla bildirildiğinde (Kaynar, 1991:180), taşra idare sistemi ve hatta kültüründe baş döndürücü bir hızla değişim değil, değişimlerin yaşanacağını tahmin edebilmişler miydi? Herhalde kendilerine göre bazı çıkarsamalar yapmış olacaklar ki, kimi yerlerde ulema ve ayan gibi bazı valiler de Tanzimât aleyhinde halkı tahrike girişmekten geri kalmadı (İnalçık, 2011:172). Tanzimât'tan önce halktan *hazeriyye*, *seferiyye*, *kudumiyye*, *teşrifiyye*, *mefruşat-baha*, *zahire-baha*, *ayaniyye*, *kapı-harcı* gibi isimler altında para toplayan kimi valiler, bu durumun Tanzimât'la beraber sona ermesi ile eski alışkanlıklarını devam ettirmek isteyince, halktan gelen şikayetler üzerine Reşit Paşa'nın kararlı tutumuyla ciddi müeyyidelere tabi tutuldular (İnalçık, 2011:177).

İdare teşkilatında yapılan yeniliklerin mimarının Mustafa Reşit Paşa olduğu bir realitedir. Paşa Fransa'da bulunduğu sıralarda orada uygulanmakta olan departman sistemi hakkında geniş bilgi sahibi olarak, bazı esaslarının Osmanlı Devleti'nde uygulanabileceğine kanaat getirdi. Bunun yanında Tanzimât Fermanı'na uygun bir taşra idare teşkilatı oluşturulabilmesi için

valilerin baskıcı yönetiminin önüne geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bunun için, valileri maiyetleriyle beraber, maaş kozunu kullanarak merkezi otoriteye bağlamaya ve eyalet halkını da yönetime katılmaya zorlayarak valilerin yetkilerini sınırlandırmayı planladı. Bu düşüncelerle yeni bir mülki düzen ortaya koyan Paşa, valilere sadrazam ile muhabere zorunluluğu getirerek merkeze hesap vermeye zorladı. (Karal, Cilt 2, s.130).

Gerek merkez ve gerekse taşrada yeniden yapılanmanın başlıca nedenlerinden birisi, Tanzimât Fermanıyla tebaaya yeni haklar verilmesi ve bunların -en azından görünürde- uygulanabilir olmasının istenmesiydi (Ortaylı, 2008:403). Osmanlı Devleti için yeni olan bu durumun yanında, hukuk, yönetim ve toplum düzenindeki değişmelerin oluşturduğu düalist yapının sorgulanmasında laikleşme olgusunun göz ardı edilmemesi gerekir ki, bu iki asra yakın bir maceranın başlangıç noktasıdır. Esasında gerek diğer dinlere gösterilen tolerans, gerekse örfî hukukun şer'î hukuka paralel gitmesi, o zaman belirli bir potansiyelin oluştuğunu göstermektedir.

Toprak rejimi ve tarımsal yapı da Tanzimât yöneticilerinin yapmak istedikleri değişiklikleri yönlendiren etkenler arasında önemli yere sahip oldu. Çünkü toprak gelirlerinin düzensizliği; hacmi genişleyen bir bürokrasi ile gerek savaşta, gerek barışta ciddi külfet oluşturan ordu giderlerinin karşılanabilmesi problemi, tarımsal bir ekonomiye dayalı olan imparatorluğu sıkıntılara gark etmekteydi (Ortaylı, 2009:244). Gerçekleştirilmek istenen mali, idari ve askeri ıslahatlar ülke çapında eş zamanlı olarak uygulamaya konulmadı. Bunun yerine büyük bir imparatorluk olmanın dezavantajı sayılabilecek heterojen yapı sebebiyle, bu ayrışıklığın daha az olduğu ve başkent in hükümünün daha fazla geçtiği Hüdevendigar, Edirne, Ankara, Aydın, Konya ve Sivas eyaletlerinde bir ön aşama olarak mal-mülk sayımı yapılarak start verildi (Çadircı, 2011:199).

Valilik müessesesi Osmanlı reform sisteminin en önemli dinamiklerinden biri olup, modernleşme hareketinin gerçekleştirilmesinde ciddi bir role sahip olmuştur (Ma'oz, 2011:269). Bu durum baştan fark edilememiş olabilir. Çünkü Tanzimât'ın ilk yıllarında güçleri elinden alınan valilerin otoritesi ortadan kaldırılmış, sık sık yerlerinin değiştirilmesi de buna eklenirse değil başrole sahip olmak, bir figüran kadar bile etkili olamamışlardır. Valilerin yetkilerinin kısıtlanması, eyaletin her şeyinden değil de daha çok yönetim ve güvenliğinin sağlanmasından sorumlu bürokratlar haline indirgenmelerini sağlamıştır. Elbette yönetim ve güvenlik yetkileri de küçümsenecek otorite mekanizmaları değildir, lakin kıyas edilen Tanzimat öncesi konum olunca biraz küçük kalmışlardır.

1841 yılında ordu Asakir-i Nizamiye-i Şahane adını alarak İmparatorluk çapında beş ayrı bölgeye ayrılarak başlarına müşirler (askeri yönetici) atandı. Böylelikle valilerin ordu ile doğrudan ilişkileri de sona ermiş oldu (Akşin, 2009:128). Tabii ki tersi de gerçekleşmiş oluyordu. Bu vakitten sonra münferit birkaç örnek haricinde (Findley, 1980:180) ordu komutanları askeri görevlerine ek olarak mülki idareyle vazifelendirilmediler. Asker kökenli olup idareci kadrosuna atananlardan valiliğe yükselenlerin konumu mülkiye kökenlilerden farklı olmadı. Hiyerarşik açıdan ise, aralarında kimi zaman sürtüşmeler olmakla beraber, eyaletlerde valiler yönetim sınırlarındaki askeri yetkilinin üstü konumunda idiler.

3.2. İltizam Sistemine Geri Dönüş

Yapılan sistem içi ayarlamaların da fayda etmemesi üzerine çok geçmeden *usul-ü tadiliye* adıyla, mali ve mülki yönetimde yeniden ve köklü bir değişime gidildi. Muhassıllık sisteminin kaldırılarak yeniden iltizam sistemine geçildiği bu uygulamada, eyalet merkezine vali konumunda müşirler ve sancaklara idari ve mali işlerle ilgilenecek muhassıl karşılığı birer kaymakam atandı. Bu sistemde iltizamların maktuan eyalet valilerine ihale edilmeye başlanması, valileri klasik sistemdeki güçlerine geri döndürür gibi olsa da, hali hazırda mali yetkilerin kullanımı eyaletlerde müşire bağlı olarak çalışacak olan ve sadece müşirin görev yaptığı sancakta yetkili olan defterdarın ve kaymakamın idaresinde olan mal müdürünün uhdesine verildi. Yine vergi toplamada en küçük birime kadar inilmesi düşüncesi korunduğundan, eskiden beri adli bir birim olarak sistemde mevcut olan *kaza* idari bir birim haline getirilmiş, bu geçiş aşamasında, kazaya yönetici olarak görevlendirilen müdürler birer tahsildar olarak görülmüşlerdir (Efe, 2009:94).

1842 yılı itibarıyla, yani muhassıllık sisteminin kaldırılıp tekrar iltizam sistemine dönülmesinden sonra valilerin statüsünde kısmi bir iyileştirme yapıldığı görülse de, özellikle meclislerin tahakkümü net bir şekilde hissedilmeye başlandı.

13 Eylül 1844 tarihinde yapılan düzenlemelerle valiler daha da etkisiz hale getirildi. Çünkü bu düzenlemeyle beraber eyalet meclislerinin yetkileri genişletilip yerel eşrafın nüfuzu artırılırken, meclislere seçilecek üyelerin der-saadet tarafından da onaylanması gibi bazı maddeler sayesinde merkezin meclisler üzerindeki denetimi de artırıldı. Yani görüne göre oyunda kazanan yine merkez oldu (Önen ve Reyhan, 2011:137).

3.3. Talimatname Ve Nizamnameler Dönemi

Efe; 1846 yılında Tensikat-ı mülkiye düzenlemeleri kapsamında yapılan mülki düzenlemelerde, eyalet dahilindeki yönetim birimlerinin ve görevlilerinin görev ve yetkilerinin net olarak ortaya konduğunu belirtmektedir. Bu düzenlemeye göre valinin askeri ve mali yetkileri açık bir şekilde ifade edilmiş olup, eyalette merkezin en üst makamdaki temsilcisi olmakla beraber tek yetkili değildir. Klasik dönemdeki özerkliğin ise hiç söz konusu olmadığı bu durumda, mali yetkilerinin kullanılmasında maliye memurlarıyla karşılıklı bir denetim söz konusudur (Efe, 2009:95-96).

1864 Vilayet Nizamnamelerine kadar ana hatlarıyla hükümleri geçerli olan 1849 talimatnamesinde ise her kademedeki yöneticilerin vazifeleri ilk kez bir arada ve ayrıntılı olarak sayılmıştır. Bu talimatname ile eyalet merkezlerindeki meclislerin başkanlığı validen alınıp, merkezden atanan *vali derecesinde* memurlara havale edilmiştir. (Çadircı, 1993:5).

1849 düzenlemelerinin taşra idaresindeki yön arayışlarından en ilginç olduğu söylenebilir. Türk idare tarihinde daha önce eşine rastlanmamış bir sistem denenmiştir. Temel hedef yine Tanzimat ilkelerinin uygulanmasına yöneliktir. Doğrudan muhatap yine valilerdir. İnisiyatif kullanma yetkisi elinden alınıp, yürütme organı konumuna indirgenen valiler, kararları Meclis-i Vâlâ'nın onayından sonra kesinlik kazanan bir mecliste etkin olmayan ve alınan kararlara uyması gereken bir pozisyona layık görülmüştür.

Yani hükümleri geçmemekle beraber, yerel meclislerden çıkan kararı uygulamak için bile uğraşmak zorunda kalmışlardır (Çadırcı, 1991:227).

Çadırcı'ya göre 1849 talimatnamesi uygulamada çok başarılı olmamıştır. Valilerin Tanzimat öncesi sahip oldukları geniş yetkilerinden mahrum bırakılmaları onları sadece icra görevlisi konumuna getirmiş, bu görevliler yerel meclislerin aldığı kararları Meclis-i Vâlâ'nın kararı olmadan icra dahi yapamamış, üstelik uygulamadaki her türlü başarısızlığın faturaları yine onlara kesilmiştir. Sonuç olarak da sık sık azil veya yer değişikliğiyle karşılaşmışlardır (Çadırcı, 1991:226).

Bu sefer de sistemden beklenen geri bildirim alınamayınca valilerin yetkilerinin kısılmasında aşırıya kaçıldığı fark edildi. Yapılan manevrayla, idare ve asayiş konusunda ellerinin kollarının bağlı olmasından ötürü varlık gösteremeyen valilerin yetkilerinin artırılması yoluna gidildi. Tanzimat'ın uygulamasından sonra benimsenen, meclislere geniş yetkiler vermek suretiyle valilerin yetkilerinin kısıtlanması uygulaması bizzat Tanzimat'ın can ve mal güvenliği, yolsuzluğu önleme gibi temel amaçlarının gerçekleşmesini engelledi. Bu konuda girilen yeni bir arayış sonucunda, 28 Kasım 1852 tarihinde bir ferman yayımlanarak yürürlüğe konuldu.

Güvenlik ve genel düzenin sağlanabilmesi için valilere tanınan genişletilmiş yetkiler, vilayetlerin ağırlığını bir nebze merkezin üzerinden aldı (Kaya Kılıç, 2009:). Lakin bu fermanla valilerin görev ve yetkileri artırılmakla beraber, yine de oldukça sınırlıydı. Merkezden atanan defterdar ve serasker gibi memurlar, yerel eşraf ve cemaat liderlerinden oluşan meclis valinin görev ve yetkilerini denetleme misyonuna -eskisi kadar olmasa da- sahip olmaya devam ettiler (Findley, 1980:180). Bunun yanında, fermanla beraber vilayette valinin otoritesine ortak edilmiş olan meclisler, askeri komutanlar ve defterdarlar valinin emrine verilmekle kalmayıp, aynı zamanda valiye memurların icraatlarından sorumlu olduğu için, onları görevden alma yetkisi de verildi (Engelhardt, 1999:108).

Valilerin, taşrada yönetimin etkin ve hızlı çalışabilmesi için kendilerine verilen yetkileri merkeze karşı koz ve duruma göre bir başkaldırı aracı olarak kullanmaya meyletteleri, onların bu mevcut veya olası hareketini kontrol altına alabilmek için işbirliği yapılan diğer yerel güçlerin de, başka saiklerle aynı eylemde bulunmaları, merkezi yönetimin aklını ciddi şekilde kurcalamaktaydı. Oluşan kafa karışıklığının etkisiyle ve fiili durumlarda alınacak reflekslerle taşra idaresindeki otorite, güç kutupları arasında baş döndürücü git-geller yaşadı (Önen ve Reyhan, 2011:152). Bu bağlamda 1858 yılında Fuat Paşa'nın Tanzimat reformlarını tüm ülke sathına yaymak amacıyla çıkardığı talimatnameyle vali, eskiden olduğu gibi tüm yetkilere sahip olarak, ordu komutanlarının, maliye memurlarının ve meclislerin sorumluluğunun da kendisine verilmesiyle, merkezi hükümetin yegane temsilcisi haline getirildi (Shaw ve Shaw, 1977:88).

Bahsedilen talimatname, Taşra idaresi ile ilgili, nizamnameler öncesi yayınlanan son önemli talimatname olan, 22 Eylül 1858 (13 Safer 1275) tarihli "Vülâ't-ı İzâm ve Mutasarrıfın-ı Kirâm ve Kaymakâmların ve Müdirlerin Vezâifini Şâmil Tâlimât" isimli talimattan başkası değildi. Bu talimat adından da anlaşılacağı üzere, mülki amirlerin görev ve yetkileri ile ilgili önemli hükümleri bildirmekle beraber, mülki taksimat hakkında kaideleri de içermekteydi. Talimatla merkezin tek muhatabının vali olduğu ilan edildi. Bu bol ihsanlı talimatla valilerin, tayin ve kariyer esaslarında bir değişikliğe gidilmediğinden statüko korundu ve bu da valilerin sık sık yer değiştirmesine ve iltimaslara neden oldu (Tural, 2004:108). Valilerin merkezi hükümetin bütün yetkili makamlarının lokal temsilcisi haline getirilmesiyle, yönetim sisteminde merkez güdümlü bir adem-i merkezileşme eğilimi başladı. Bunun ise işlerin eyalet başkentlerinde yığılması ve alt kademelere inildikçe işlerin iyice yavaşlaması gibi verimliliği azaltıcı bir sonucu oldu (Davison, 1963:137).

Tanzimât döneminin en belirgin özelliklerinden bir tanesi, iş ve işlemlerin belirli kanun ve nizamnamelerle yapılmasının istenmesi ve bunun büyük ölçüde genele yayılarak başarılmasıdır. Bu bağlamda altı yıl sonra yayımlanan 1864 Nizamnamesi Tanzimat'ı tamamlayıcı nitelikteydi. Bu kanuna göre valilere vilayetin adli ve askeri işleri hariç olmak üzere bütün işlerini doğrudan idare etme hakkı tanındı. Kendilerine yardımcı olması amacıyla üyelerinin bir kısmı seçimle belirlenen idare meclisleri oluşturuldu. Alt kademe mülki idareler de vilayetlere benzer şekilde dizayn edildi (Engelhardt, 1999:451).

Tanzimat'tan sonra taşra yönetiminde yapılan ilk sistemli düzenleme olarak kabul edilebilecek 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle (Sencer, 1984:54), Fransız departman sisteminin model alındığı bir yönetsel bölünme gerçekleştirildi. Yeni düzenlemeyle en büyük yönetim birimi olan *eyalet*'in yerini *vilayet* aldı (Parlak, 2002:37). Valiler tarafından yönetilecek olan vilayetler, mutasarrıflar tarafından yönetilecek olan livalara (sancak), livalar kaymakam tarafından yönetilecek olan kazalara ve onlar da muhtarlar tarafından yönetilecek köylere ayrılmaktaydılar. Bu yöneticilerden sadece en küçük birimin başındaki muhtar merkezden atanmayıp, yerel seçimle göreve gelecekti. Merkeziyetçilikle yerinden yönetimin bir bileşimi olan bu yapılamada vali geniş yetkilerle donatılmakla beraber merkezden atanan bir görevli olma statüsünü devam ettirmekteydi. Vilayet merkez yönetiminde ise, valinin yanında vilayet defterdarı, mektupçu, umur-ı hariciye (dış işler), umur-ı nafia (bayındırlık), umur-ı ziraiyye ve ticariyye memurları görevlendirilmesine karar verildi.

Taşra yönetiminin genele uygulanması için atılan ilk somut adım, 8 Ekim 1864'te ilan edilen Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile pilot bölge olarak seçilen Niş, Silistre ve Vidin'den oluşan ve Midhat Paşa'nın vali olarak görev yaptığı Tuna Vilayetinde uygulamaya konuldu. 17 Mart 1867 (10 Zilkade 1873) tarihli 875 numaralı Takvim-i Vakayi'de yayımlanan beyanname ile vilayet nizamnamesinin tüm yurttan uygulanacağı ilan edildi (Önen ve Reyhan, 2011:184).

1871 Nizamnamesi ile de vilayet ölçeğinde mülki ve askeri hiyerarşi birbirinden ayrıldı ve askeri yetkililerin valinin tam olarak otoritesi altına alınmasını sadece olağanüstü olaylarda mümkün kıldı. Bunun yanında nizamname ile valilere yüklenen sorumluluklar, ortalama bir eğitim ve tecrübeye sahip bir vali için biraz ağır kaçtı. vilayet sistemi üzerinden imparatorluğun dönüşümüne imkan sağlayacak bölüm tek maddede toparlanmışken, valinin güvenlik konularındaki yetki ve görevlerine daha fazla yer verilmişti (Tural, 2005:73).

Vilayetlerin idari durumlarındaki farklılıkların azaltılması çalışması 1871 yılı düzenlemesiyle ülke çapında yaygınlaştırıldı ve nihayet 1876 düzenlemesiyle amacına ulaşmış oldu. 21 Şubat 1876 tarihinde (25 Muharrem 1293) çıkartılan İdare-i Umumiyye-i Vilayat Hakkında Talimat ile valilerin görevleri net olarak tanımlanarak (Kırmızı, 2008:221), önceki düzenlemelerden farklı olarak, bu talimatla valilere geçici görevler verildi (Önen ve Reyhan, 2011:237). Bu talimatta valilerle ilgili maddelerin çokluğu, onlara bolca yetki ve sorumluluk veriyormuş gibi gözükse de, diğer açıdan sınırlarının da kesin ifadelerle çizildiği göstermekteydi.

4. Tanzimat Sonrası Dönemde Vali Atamaları

Tanzimât döneminin özellikle ilk yıllarında, taşra idaresi konusunda epeyce girişimde bulunulmasına rağmen vali atama usullerinde pek bir değişiklik yapılamadı. Çünkü yeni sisteme uygun, vasıflı yönetici yetiştirecek bir kurumun olmaması, kadroların önceki dönemlerde valilik yapmış olanlara tahsis edilmesinden başka bir çıkar yol bırakmıyordu. Önceleri Sadaret Kethüdasının hazırladığı listenin Sadrazam tarafından onaylanması ve Padişah'a sunulması şeklinde yapılan atama işlemleri, Dahiliye Nezareti'nin kurulmasından sonra bu kurum tarafından gerçekleştirilmeye başlandı. (Kaya Kılıç, 2009:45) Takip eden yıllarda gerçekleştirilen vali atamalarında modern okul eğitimi önemli bir kriter olsa da, henüz bir geçiş aşaması yaşanmakta olduğundan tek başına yeterli olamadı. Eskiden kalma adam kayırmaya yönelik alışkanlıklardan tamamen uzaklaşamadı. Bir de, sistemin modernleştirilmesi amacının gerçekleştirilebilmesi için gerek duyulan yetmişmiş personel talebine karşılık azrın kıt oluşu buna eklenince, taşra idaresinde tecrübeli ve yerel mevzulara hakim kişiler, joker eleman olarak vilayetler arası mekik dokudu. Adam kıtlığında elde ettikleri konum yerine göre onların bazı hatalarının da göz ardı edilmesini veya geçiştirilmesini sağladı.

Tanzimât periyodu boyunca vali atamalarında ve görevlerinin devamlılığında şu faktörlerin etkili olduğu söylenebilir:

- Padişahın görüşü
- Kişisel kabiliyetler
- Kurumsal milliyetçilik
- Saray mensuplarıyla olan ilişkiler
- Siyasi çekişmeler ve bunların sonucunda valiliğin der-saadetten bir uzaklaştırılma vesilesi olarak kullanılması
- Yabancı elçilerin etkisi
- Yerel eşrafın etkisi.

Vali atamalarında teamül padişahın, sadrazamın teklif ettiği adaya veya birden fazlaysa adaylardan birine nasb etmesi şeklindeydi (Kırmızı, 2008:47). Örneğin Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Said Paşa'nın vilayetin tabiatı ve havasıyla uyşamadığından, Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği görevinden affını istemesinden ötürü, sadrazam onun yerine Galip, Tevfik veya Safvet Paşalardan birinin getirilmesini teklif etmiş, sonuçta Said Paşa'nın Hudâvenigar valiliğinden afvıyla, yerine adı geçenlerden Galip Paşa vali olarak görevlendirilmiştir (BOA., İ.DH.777-63205 / 01.S.1295).

Bazen de "*Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği için hatıra gelen uygun iki üç kişinin isimlerinin padişaha bildirilmesi*" (BOA., İ.DH.1295 5-102290 / 08.C.1304) gibi emirlerle padişah aday alternatiflerini ister, aralarından atama yapardı. Buna örnek teşkil eden bir işlem şu şekilde gerçekleşmiştir:

Sadrazam Aydın Vilâyeti eski valisi Ref'et Paşa ve İntihab-ı Memurin Komisyonu Reisi Hakkı Paşa ve Mamuretül Aziz eski valisi Abdülnafi Efendi'den padişahça uygun görülecek kişinin Hudâvendigâr Vilâyeti valiliğine görevlendirilmesi hususunda görüşünü bildirmiş ve padişah, bahsi geçen Hudâvendigâr Vilâyeti Valiliğine adı geçenlerden İntihab-ı Memurin Komisyonu Reisi Hakkı Paşa'nın tayini istemiştir (BOA., İDH.1022-80642 / 10.C.1304).

Valiler atama sonrasında görev yerlerine ulaştıklarında öncelikle bir "*buyruldu*" ile eyaletin yüksek dereceli memurlarına ve yerel seçkinlerine kendilerinin padişahın fermanıyla atandıklarını bildirirlerdi. Şehrin ileri gelenlerinin huzurunda okunup kayıtlara geçirilen buyrulduların genelinde, halka zulüm yapılmaması, güven ve asayişin sağlanması fakir ve fukaranın gözetilmesi konusunda azami gayret gösterileceği belirtilir ve tüm görevlilerden de aynı beklentide oldukları ifade edilirdi (Çadircı, 1991:14).

Bunlara örnek olarak; Sarım Paşa'nın atanma iradesini paşa kapısı önünde şehrin ileri gelenlerine okutması (BOA., İ.DH.204-11702 / 01.Z.1265), Ağah Paşa'nın Bursa'ya ulaştığında elindeki fermanı şehrin ileri gelenlerinin önünde okuması ve tüm teb'aya adaletle muamele edileceğini bildirmesi (BOA., İ.DH.289-18151 / 24.R.1270), Hudâvendigâr Valiliği'ne tayin olunan Mehmet Namık Paşa atama fermanının şehrin ileri gelenlerinin önünde okunması gösterilebilir (BOA., İ.DH.329-21459 / 26.M.1272).

Vali paşalar bu talimatlarda merkezin kendilerinden istedikleri hususlar doğrultusunda vaatlerde bulunuyorlar ve yörenin memur ve halkını, doğrudan veya dolaylı olarak üzerlerine düşen görevler hakkında bilgilendirilmiş oluyorlardı. Örneğin Mustafa Nuri Paşa'ya merkez tarafından gönderilen talimatın müsveddesinde; Hudâvendigâr Eyaleti'ne Mustafa Nuri Paşa'nın atanmış olduğu, kendisi şehir idaresi ve halkın sorunları hakkında bilgi sahibi olan yüksek rütbeli bir devlet memuru olması hasebiyle en güzel şekilde hizmet edeceğinin muhakkak olduğu belirtilmektedir. Kendisinden önceki valiye, daha önce eyalete gönderilen güvenlik, maliye ve mülkiye işleri ile ilgili emir, talimat ve benzeri resmi evrakların Mustafa Nuri Paşa'ya teslim etmesinin bildirildiği vurgulanmaktadır. Kendisinin zaten bu belgelerden yeterli bilgilere sahip olacağı ifade edilmekle beraber, eyaletteki konsoloslarla ve reaya ile ilişkileri, memurlarının sevk ve idaresi konusunda kısa bir bilgilendirme yapılmaktadır (BOA., İ.MVL.68-1301 / 14.N.1261).

Hudâvendigâr, Aydın ve Bağdat valilerinin kıış basmadan bir an önce görev yerlerine gitmeleri lüzumunun belirtildiği (BOA., İDH., 1014.80064 / 07.R.1303) belgeden anlaşılacağı üzere; bazı valilerin bir an önce görev yerlerine gidip yukarıdaki belirtilen talimatlar uyarınca vazifelerine başlarken, bazılarının bu konuda fazla aceleci davranmamayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Vali atamalarında padişahla sadrazamın çeliştiği de olurdu. Örneğin padişah, sadrazamın görevde tuttuğu birini değiştirebildiği gibi, teklif edilen isimleri uygun olmadıkları için veya mevcut görevlerine devam etmeleri daha münasip olduğu için reddettiği durumlara da rastlanılabildi. Bunun yanında sadrazamın değiştirmek istediği bir vali için önceden alt yapı çalışması yapması, padişahın bir vilayete atanacak vali adayları hakkında ayrıntılı bilgi istemesi de sıkça görülmekteydi (Kırmızı, 2008:54).

Yapılan atamalar sistematik olarak incelendiğinde, kimlerin görevlendirileceği hususunda şu kriterlere dikkat edildiği söylenebilir.¹

- 1-Ma'zul valiler
- 2-Merkezde başka bir görevde bulunan eski valiler veya bürokratlar
- 3-Taşrada halen görevde bulunan valiler (Merkezin isteğiyle veya onların tayin talebiyle)
- 4-Ciddi bir kariyere sahip olup da merkezde kadro bulunamayan bürokratlar
- 4-Taşrada iki valinin becayişi (genellikle şikayet durumlarında)

Valilerin vilayetlerdeki görevlerinin sonlandırılması sürecinde de benzer bir durum yaşanmakta olup, valiler başka vilayetlere veya merkezi görevlere atanabildikleri gibi ma'zul olup dinlenmeye bırakılabiliyorlardı.²

Valilerin bu görevden önceki mesleki hayatlarının incelenmesi durumunda ortaya çıkan tabloda belirli bir kısmının meslekten gelme olmayan memurlardan oluştuğu görülmektedir. Bu kişilerin bırakılmı taşra teşkilatında görev yapmayı, Dahiliye Nezaretinin merkez teşkilatında dahi çalışmamış, hatta ve hatta bazılarının başka bir nezaretteki bir görev için dahi taşrada bulunmamış olduğu anlaşılmaktadır (Kırmızı, 2008:82). Örneğin Münir Paşa başkentte yıllarca maliye alanında elde ettiği hatırı sayılır bir kariyerdan sonra altmış yaşlarda Hudâvendigâr Vilâyeti'ne vali olarak atanmıştır (Mehmed Süreyya, 1996:c.4, s.1216).

19. yüzyılın pek çok meşhur devlet adamı sadrazamlık, nazırlık, valilik görevlerinde git-geller, aziller yaşamışlardır. Kısa periyotlar içinde bu mesleklerin üçünü birden ifa ettikleri dahi görülmüştür. Fakat hangi mevkiye olurlarsa olsunlar, daima devlet yönetimini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemişlerdir. Örneğin; Ahmet Vefik Paşa, Mithat Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa'nın hatta Mustafa Reşit Paşa'nın bile hayat çizgilerinde bu paralellik gözlenebilir (Ortaylı, 2009:264).

Merkezin tanınmış bürokratları çeşitli vesilelerle taşraya atanmışlardır. 1878 yılında Hudâvendigâr Vilâyetinde valilik görevinde bulunan Said Paşa altı defa sadrazamlık yapmıştır (Kırmızı, 2008:80). Onlar biraz gönülsüz olarak taşraya gelenlerdir. Bunun yanında Osmanlı devlet sistemi kariyer basamaklarında bir bürokrati nazırlığa ve nihayetinde sadrazamlığa götüren emin ve hızlı yollardan birisi de başarılı ve sadık bir valilik çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Parlak bir valilik kariyerine rağmen merkezi bürokrasinin kariyer basamaklarını tırmanırken görmediğimiz valiler de vardır. Örneğin; Ahmet Rasim Paşa'yı gerçek bir taşra emektarı olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü Yanya (iki defa), Tuna, Trabzon (iki defa), İşkodra, Konya, Aydın ve Hudâvendigâr Vilâyetlerinde uzun yıllar valilik yapmadan önce yirmili yaşlarından kırklı yaşlarına kadar Rumeli vilayetlerinde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Yetmiş yaşında emekli olmadan önce yerine getirdiği Trablusgarp valiliği on üç yıl sürmüştür (Kırmızı, 2008:81). En uç durum ise bir bürokratin; Ali Paşa'nın Hudâvendigâr Vilâyeti valiliğiyle beraber Meclis-i Ali-i Tanzimât başkanlığını da yürütmesi örneğinde olduğu gibi, valiliğin yanında başka görevleri de uhdesinde bulundurması az da olsa karşılaşılabilecek bir durumdur (BOA., İ.DH.310-19810 / 18.S.1271).³

II. Abdülhamit döneminde sarayın otoritesi oldukça fazla olduğundan, vali atamalarında kurumsal milliyetçilik izlerine daha fazla rastlamak mümkündür. Örneğin boşalan Selanik valiliğine getirilebilecek kişiler önemsiz bahanelerle devre dışı bırakılarak, henüz mutasarrıf olan eski Mabeyin katibi Tefvik Bey'in bu vilayete atanması sağlanarak valilik unvanı alması sağlanmıştır. Tefvik Bey'in başarısız geçen bir yıllık valilik sürecinden sonra, daha önce belirli mazeretlerle Selanik'e atanması engellenen kişiler bu göreve getirilmişlerdir. Tefvik Bey ise ilerleyen zamanlarda Bursa'ya vali olarak atanmıştır (Kırmızı, 2008:50).

¹ Hudâvendigâr Vilâyeti'ne atanan (mutasarrıflar ve göreve başlamayanlar dahil olmak üzere) 56 yöneticiden bilgisine ulaşılan 53'ünün, önceki mesleki pozisyonlarının dağılım yüzdesi yaklaşık olarak şu şekilde gerçekleşmiştir.

Merkezi görev: %22,6, Taşra görevi: %28,3, Ma'zul: %47,2, Büyükelçi %1,9

Vilayete atanan valilere ait toplu bir liste (Dilaver Paşa'dan sonra atanan Şerif Paşa ve Mehmet Tefvik Bey hariç) için bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Hudâvendigâr**, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet-i Hudâvendigâr, 1325, s.350-351; Mülazım Abdülkadir, **Bursa Tarihi Kılavuzu**, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 1327, s.307-312 (Bu kaynaktaki görev tarihleri arşiv belgeleriyle pek tutarlı değildir. Eserin transkripsiyonu ve Türkçesi için bkz. **Mülazım Abdülkadir-Bursa Tarihi Kılavuzu**, 3. Baskı, Haz. M.Fatih Birgül, L.Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara, 2012), Ayrıca 1842-1866 yılları arasında atanan valilerin atama tarihleri için bkz. Emre Satıcı, **19. Yüzyılda Hudâvendigâr Eyaleti**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.284.

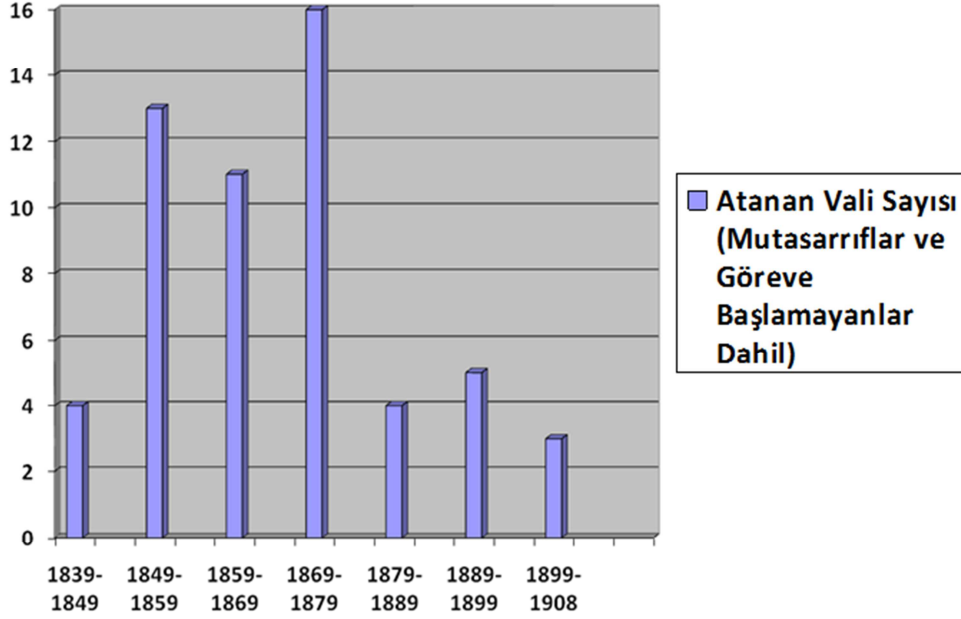
² Hudâvendigâr Vilâyeti'nde görevleri sonlandırılan valilerin yeni görevlerinin yaklaşık yüzdeleri (54 tanesine ait bilgiye ulaşılmıştır):

Merkezi görev: %29,6, Taşra görevi: %27,8, Ma'zul: %37, Emekli %3,7, Vefat: %1,9

(Not: Oluşturulan istatistiklere kaynaklık eden belgeler, hazırlanmakta olan **"Osmanlı Devleti Taşra İdaresi'ndeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (1839-1908, Hudâvendigâr Eyaleti Örneği)"** isimli doktora tezimizde ayrıntılı olarak yer almaktadır.)

³ Mehmed Süreyya, Ali Paşa'nın bu ikisine ek üçüncü bir görev olarak Hariciye Nazırlığını da yürüttüğünü belirtmektedir. Bkz. Sicilli Osmani, c.1, s.270

Ana hatlarıyla anlatılan 1839-1908 tarihleri arasında Hudâvendigâr Vilâyeti'ne 56 vali atanmıştır. Yani bir valinin görev süresi ortalama 1 yıl 3 ay gibi bir süredir. On yıllık dilimlere göre vilayete atanan vali sayısı ise aşağıdaki grafikteki gibi gerçekleşmiştir (*Salnâme-i Vilâyet-i Hudâvendigâr*, Def'a 34:350-351).

Grafik: 1839-1908 yılları arasında her on yıllık dönemde Hudâvendigâr Vilâyeti'ne atanan vali sayıları

5. Örnek Atama ve Görevden Alma Belgeleri

Atamalar hiçbir gerekçe göstermeden veya "lüzumuna binaen" gibi genel bir ifadeyle yapılabildiği gibi, kısa veya ayrıntılı olarak sebebi açıklanan durumlar da vakidir. Her iki durumla ilgili şu örnekler verilebilir:

"Hudâvendigâr Valisi Şerif Paşa ve Trabzon Valisi Sami Paşa'nın istifalarıyla Hudâvendigâr Eyaleti'ne Süleyman Paşa'nın ve Trabzon Eyaletine Hassa Müşiri Mahmut Paşa'nın tayin olunmalarına ve Hassa Müşirliği'ne Anadolu Ordusu Müşiri Reşit Paşa ve bu ordu müşirliğine de Konya Valisi Selim Paşa'nın atanması." (BOA., İDH.251-15388 / 13.C.1268)⁴

"Akif Paşa'nın Konya'ya, Ankara Valisi Said Paşa'nın Bursa'ya, Müşir Said Paşa'nın Ankara'ya, Ahmet Rasim Paşa'nın Yanya, Konya Valisi Ziya Paşa'nın Adana valiliklerine tayinleri." (BOA., Y.EE.43-8 / 09.C.1295)

"Hudâvendigâr Valiliği'ne Beyrut Valisi Reşid Bey'in ve Beyrut Valiliği'ne de Hudâvendigâr Valisi Halil Paşa'nın tayinleri." (BOA., İ.DH., 1413-1321 / 25.C.1321)

"Değişiklik lüzumuna binaen Konya Valisi Hüsnü Paşa'nın Hudâvendigâr Valiliği'ne, Halep'ten ayrılmış Ahmet Paşa'nın Adana ve eski sadrazam Hüseyin Avni Paşa'nın açılacak Konya Valiliği'ne görevlendirilmesi." (BOA., İ.DH., 705-49329 / 22.C.1292)

"Valilerin değiştirilmesi için tezkire verilen vilayetlerin büyük ve ehemmiyetli vilayetler olmaları hasebiyle görevlendirilecek kişilerin iktidar sahibi kişiler olması gerektiğinden Bağdat Valiliği'ne Hamdi Paşa'nın, Hudâvendigâr Valiliği'ne Vefik Paşa'nın, Aydın Valiliği'ne Server Paşa'nın ve Edirne Valiliği'ne Raif Paşa'nın atanması." (BOA., İDH.781-63532-18 / 10.S.1296)⁵

"Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'nin Salih Paşa'nın uhdesinden alınarak, bir müddetten beri memuriyet görevi yürütmeyen, fakat uzun süre taşra istihdam edilmiş olan eski (sâbık) Vidin Valisi Mustafa Nuri Paşa'nın görevlendirilmesi hususunda." (BOA., İDH., 108-5467 / 29.Ş.1261)

"Eski sadrazamlardan İzzet Paşa hayli bir vakitten beri boşta kalarak uygun bir yerde istihdamını istediğinden, kendisinin Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne ve Hudâvendigâr Valisi Rıza Paşa'nın bölge hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olması sebebiyle Selanik Eyaleti Valiliği'ne görevlendirilmesi." (BOA., İDH., 200-11399 / 05.L.1265)

"Daha önce uhdesine Bursa Valiliği tevcih buyrulan İsmet Paşa değerli bir zat olarak, gerek Kırım Ordusu ve gerek yardımcı birlikler levazimatından ekserisi Kastamonu eyaletindeki mahallerden mürettep olması sebebiyle, İsmet Paşa'nın Bursa Valiliği maaşıyla Kastamonu Valiliği'ne, Kastamonu Valisi Hamdi Paşa'nın da Kastamonu Valiliği maaşıyla Bursa'ya görevlendirilmesi." (BOA., İ.DH., 317-20524 / 28.B.1271)

⁴ Arşiv belgesi örnek bir atama belgesi olarak ekte sunulmuştur.

⁵ Aynı tarihli BOA.Y.EE.4-11 numaralı belgede Ahmet Vefik Paşa'nın Edirne'ye atandığı bildirilmiş olup, İDH.781-63532-18 numaralı belgede, eyaletlerin büyüklük ve ehemmiyetine binaen muktadir kişilerin atanması gerektiği ifade edilerek Ahmed Vefik Paşa'nın Hudâvendigâr vilayetine atandığı bildiriliyor. Buradan aynı tarihte yapılan bu iki atamadan Hudâvendigâr atamasının geçerli olduğu sonucu çıkarılabilir. Kaynak olarak gösterilen arşiv belgesi örnek bir atama belgesi olarak ekte sunulmuştur.

“Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Halil Paşa görevinin değişmesini istediğinden ve Hudâvendigâr Valisi Süleyman Paşa der-saadete gelmek üzere bu valilikten afviyle, Halil Paşa'nın Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne atanması hususunda.”(BOA., İ.DH., 258-15472 / 25.B.1268)

“Halep Valisi Raif Paşa'nın sağlık sebebiyle (egzama) boş olan Hudâvendigâr Valiliği'ne tayin isteği.”(BOA., Y.A.HUS., 373-107 / 28.M.1315)

“Bursa depreminden sonra imar ve inşaat amaçlı özel bir görevle Bursa'da bulunan Namık Paşa, eyalet işlerini öğrendiğinden kendisinin Hudâvendigâr Valiliği'ne görevlendirilmesi yahut vali Hamdi Paşa'nın bir an önce Bursa'ya gelmesi ile ilgili yazısına binaen; bu durum geçende toplanan Meclis-i Mahsusa da görüşülmüş Bursa'daki son olaylar nedeniyle, vali bulunacak kişinin çalışkan ve gayretli olması gerekmekte olup, Hamdi Paşa der-saadete gelmiş ise de bir müddetten beri rahatsız olup henüz layıkıyla sağlığına kavuşmadığından bir müddet daha görev yerine gidemeyeceğinden ve Namık Paşa oranın imarı hususunda memur olduğu gibi valiliğin kendisine verilmesi halinde çalışmalarını daha hızlı yapabileceğini belirtmiş ve kendisi dirayet ve gayret sahibi bulunarak, bu valiliğe ehil görünmüş olduğundan Hudâvendigâr Eyaleti Valiliği'ne görevlendirilmesi.”(BOA., İ.MMS.6-193 / 27.Z.1271)

Vali vilayet merkezi olan şehirden ayrılması gerektiğinde ya bizzat kendisi ya da maiyetindeki memurlardan birisi bunu başkente bildirmiştir. Vekalet görevi valinin çeşitli sebeplerle görevinin başında bulunamadığı geçici yokluk dönemlerinde, genelde vilayet içinden bir ast memur tarafından yerine getirilirdi. Uzun süreli ayrılık veya vali yokluğu durumlarında, eyalet dışından da vekil görevlendirilmesi yapılmakta olup, bunlar genelde valiliğe atanmaya münasip kişilerden seçilirdi. Örneğin Zihni Paşa'nın yerine Hudâvendigâr Vali Vekaleti'ne Sivas eski valisi Halil Bey görevlendirilmişti.(BOA., BEO.1019-76400 / 12.Ca.1315)

Bazen de teamüllere aykırı olarak aşağıdaki örnekteki gibi vilayet dışından ve vali rütbesinde olmayan bir memurun görevlendirildiği de görülmekteydi.

“Hudâvendigâr Eyalet Valisi Halil Paşa'nın der-saadete kalması uzayacak gibi olması, kendisinin Bursa'nın havasıyla imtizac edemediğinden anlaşılmuş olup, yerine İzmir Zabtiye memuriyetine tayin edilmiş olan Zeynel Paşa'nın kaymakam olarak görevlendirilmesi ve maaşının usulüne göre verilmesi.”(BOA., İ.DH.281-17662 / 22.M.1270)

Bürokratların önce vekil olarak tayin edildiği bir vilayete, bu görevi ifa ederken asaleten atanmalarına da rastlanmaktadır. Örneğin yukarıda adı geçen Halil Bey, vekaleten atandığı Hudâvendigâr Vilâyeti'nde, Zihni Paşa'nın maaşının yedi bin kuruş eksik olduğu yirmi bin kuruş bu vekalet görevini yerine getirirken, kendisine daha sonra asalet verilmiş ve maaşı da selefinin maaşına yükseltilmiştir.(BOA., DH.MKT.2177 / 01.Za.1316)

Valilerin görevden ayrılmaları azil, tayin veya istifa şeklinde olmaktadır. Nadiren görev başında vefat durumuyla da karşılaşılabilir. Örneğin Münir Paşa Hudâvendigâr Vilâyeti valiliği görevini ifa ederken vefat etmiştir (Mehmed Süreyya, 1996:c.4,1217). Görevden almaların belgelere yansımaları şu örneklerde izlenebilir.

“Hudâvendigâr Valisi Veliyüttin Paşa'nın kötü idaresi ve davranışlarından ötürü her taraftan gelen şikayet ve tebligatlardan ötürü bundan sonra görevine devam edemeyeceğinden ve Edirne Vilâyeti eski valisi Ali Paşa sağlık sebeplerinden ötürü merkezde vezirlik yaptığundan kendisinin Hudâvendigâr Vilâyeti'ne görevlendirilmesi.”(BOA., İ.DH.757-61772 / 10.L.1294)

“Eski Selanik Valisi Zihni Paşa'nın Halep Valiliği'ne tayini emrinden affi ile emekliliğini, veya Aydın veya Hudâvendigâr valiliklerinden birine tayin talebi.”(BOA., Y.PRK.AZJ.32-63 / 21.Ca.1313)

“Hudâvendigâr Valisi Hakkı Paşa özel işleriyle fazlaca vakit geçirip devlet işleriyle yeterince meşgul olmadığından, Halep Valisi Hüseyin Paşa ise devr-i teftişe muktedir olmadığı gibi görevli olduğu zaman diliminde aşar geliri birden düştüğünden (civar vilayetlerinkinden pek az kalmış) her ikisinin de değişikliği lüzumu, ve açıkta bulunan Erzurum Vilâyeti'ne dahi muktedir bir valinin atanması gerekmekte olup, bu üç vilayete eski Adana Valisi Raif Paşa, eski Yemen Valisi Aziz Paşa ve eski Bitlis Valisi Mehmet Reşit Paşaların uygun gibi görüldüğü düşünülmüş ve mutasarrıflardan kötü idarede bulunanların daha önceki irade-i seniyye uyarınca izin alınmadan değiştirilmekle beraber gereği.” (BOA., Y.A.HUS.222-6 / 01.C.1306)

“Bursa Valisi Sarım Paşa bir vakitten beri der-saadete gelmek istediğinden, Meclis-i Vâlâ azasından Şerif Paşa'nın Bursa'ya vali tayiniyle, Sarım Paşa'nın der-saadete gelmesi, Sarım Paşa'nın seksen bin kuruş valilik maaşının kırk bin kuruşu kendisine verilip, geriye kalacak kırk bin kuruş maaşın üzerine Şerif Paşa'nın azalık maaşın olan otuz bin kuruştan on bin ilave edilmesiyle Bursa Valiliği'ne elli bin kuruş tahsis olunarak azalık maaşının kalan yirmi bin kuruşunun hazineye bırakılması hususunda.” (BOA., İ.DH., 241-14636 / 16.Z.1267)

6. Sonuç

20. yüzyıla yaklaşırken, yenileşme döneminin başındaki merkezden bağımsız, zaman zaman tehlikeli boyutlara varabilecek özerk hareketler sergileyen vali modeli yerini, gerek merkez ve gerekse bizzat valinin kendisi tarafından “merkezin bir memuru” olgusunun içselleştirilmesiyle, devletin arzuladığı taşra yöneticisi modeline bıraktı (Önen ve Reyhan, 2011:251). Böylelikle merkezi yönetim bu konudaki kaygılarını bir kenara bırakarak, taşra meselelerinde enerjisini yerel güçler ve gayrimüslim azınlıklar gibi farklı mecralara yoğunlaştırmaya başladı. Bu konuda en büyük desteği de yine valilik kurumundan gördü. Lakin bu süreç uzun ve zaman zaman meşakkatli oldu. Kimi zaman devlet valisinin kudretinden diğer güç odaklarını bertaraf etmek için faydalanırken, kimi zaman da bizzat bu güçle kendisi mücadele etmek zorunda kaldı. Bir denge politikası oluşturma çabası, İmparatorluğun son döneminde dahi gündemin ana maddelerinden birisi oldu.

Taşra idare sisteminin temelini oluşturan eyalet müessesesinin incelenmesi, bizi Selçuklular dönemine kadar götürür ki bu köklü bir geçmişe ve tabiatıyla belirli bir geleneğin oluşmasına işaret etmektedir. Ardılı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ise önceleri bir hayat tarzı olan fetih politikasından ötürü eyaletin işlevi askeri amaçlıydı. Başında da askeri kumandan olarak beylerbeyiler vardı. Bu yöneticilerin 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, himayelerinde bulunan asker sayısının artması nedeniyle belirli bir maaş sorunu ortaya çıktı ve bu sorunun çözülebilmesi için beylerbeyiler askeri konularının yanında mülki idareci konumuna da sahip oldular.

16. yüzyılda *eyalet*, *vilayet* ve *beylerbeylik* terimleri beraber kullanılırken, *beylerbeylik* terimi 18. yüzyıla doğru daha az kullanılır oldu. Bu geçiş döneminde kesin bir kural olmamak kaydıyla beylerbeylikle eyalet küçük bir farkla ayrılmaktaydı. Bu fark, beylerbeylik olarak nitelendirilen idari birime beylerbeyi olarak anılan paşaların, eyalet olarak nitelendirilen idari birime ise vezir rütbeli ve vali olarak adlandırılan paşaların görevlendirilmesiydi. 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde, yöneticisinin vezir rütbeli olup olmadığına bakılmaksızın tüm birimler için eyalet terimi kullanılmaya başlandı ve bu terim yüzyılın sonuna doğru iyice yerleşik hale geldi. Bu süreçte eyaletlerin en büyük amiri *beylerbeyi*, *mir-i miran*, *vali* ve *emirü'l-ümera* gibi eski Türk-İslam yönetim terminolojilerinden alınan isimlerle anılmış olmakla beraber, ilerleyen zamanlarda vali teriminde karar kılındı.

Klasik dönemde eyalet yöneticileri büyük bir cürüm ve kabahati olmadığı müddetçe görevinden alınmaz ve gerek eyalet, gerekse sancak yöneticileri uzun zaman görevinde kalırdı. Zamanla bu uzun görev süreleri iyice kısalarak, 17-18. yüzyıllarda standardı bir yıla kadar indi. On yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere bir yıllığına gönderilen valiler, gerekli durumlarda bir yıl daha görevlerinde kalabilseler de, bir valinin üç yıl aynı eyalette görev yapması sık görülen bir durum değildi. Bu kısıtlamanın sistemdeki olumsuz etkileri fark edildiğinden, padişah III. Selim bir valinin üç yıl görev yapmadan çok önemli bir sebep olmaksızın azledilmemesini yasakladı, fakat beş yıl gibi bir üst sınır koyarak, kendince optimum görev zamanını belirlemeye çalıştı. Vali atamalarında rüşvet ve adam kayırmanın önüne geçilmesi ve görevlerinde verimliliklerinin artırılabilmesi amacıyla, atamalarda bizzat aktif rol oynadı. Padişah; vali, mutasarrıf gibi yöneticilerin atanması ve özlük işlerinin düzenlenmesine dair kapsamlı bir girişimde bulunmamakla beraber, bu görevlere eldeki imkânlar ölçüsünde dürüst, güvenilebilir ve işinin ehli kimselerin getirilmesini istemektedir.

1836 yılına gelene kadar Klasik Osmanlı taşra idaresinde alışıldık uygulama; tevcihât sistemi uyarınca her yıl Şevval ayının başında İmparatorluk dahilindeki tüm eyalet ve sancakların yöneticileri belirlenip bir yıllık süre ile atamalarının yapılması şeklindeydi. Bunlardan eyalet valisi olanlar da karara müteakip mütesellimlerini görevlendirirdi. 1836 yılında "Müşirlik" lerin kurulması ile sistem tamamen değişime uğradı. 1836 yılında Redif Askeri teşkilatı yeniden düzenlenirken vali unvanı "Müşir" olarak değiştirildi ve Asakir-i Mansure'nin yüksek rütbeli subayları bu görevlere atandı. İki sene sonra ise özellikle üst düzey memurları yakından ilgilendiren, memuriyetlerin kişilere birer yıllığına nöbetleşe verilmesi şeklinde gerçekleştirilen tevcihat uygulamasına son verildi. Bu sayede memur bulunduğu işe ve ortama henüz adapte olup tecrübe kazanmadan, yaptığı icraatları yarım bırakarak görevini terke zorlanmaktan kurtulmuş oldu.

Vilayet yönetiminde reform gerçekleştirilirken yönetimin sivilleştirilmesinin hedeflendiği gözlerden kaçmamaktadır. 19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar valiler, aynı zamanda askeri yetkilere de sahip iken, yüzyılın ortalarına doğru askeri idare ile mülki idare birbirinden ayrılmaya başladı.

Osmanlı Devlet Sistemi'nin modernleştirilmesi sürecinde taşra yönetimine özel bir önem verildi. Bu sahada yapılan reformların merkezinde ise valiler yer almaktaydı. Tanzîmât döneminin özellikle ilk yıllarında, taşra idaresi konusunda epeyce girişimde bulunulmasına rağmen, vali atama usullerinde fazla bir değişiklik yapılmadı. Vasıflı yönetici yetiştirecek kurumların henüz tam oluşmamış olması, valilik görevinin daha önce bu görevi yapmış bürokratlara verilmesinden başka çıkar yol bırakmamaktaydı. Sadaret Kethüdası ve Sadrazam tarafından yapılan atama işlemleri Dahiliye Nezaretî'nin kurulmasından sonra bu kurum kanalıyla gerçekleştirilmeye başlandı. Sonraki yıllarda yeni açılan modern okullar vali atamalarında etkili olsa da, eskiden kalma adam kayırmaya yönelik alışkanlıklardan tamamen uzaklaşamadı. Oluşan yeni durumda ihtiyaç duyulan yetişmiş adam eksikliği de bu duruma zemin hazırlamaktaydı.

Valilik kurumunun, Cumhuriyet Türkiye'sindeki bilindik şeklinin temelini atıldığı Tanzîmât periyodu boyunca, vali atamalarında ve görevlerinin devamlılığında, padişahın kişisel görüşü, bürokratların liyakati, kurumsal milliyetçilik, saray mensuplarıyla olan ilişkiler, siyasi çekişmeler ve bunların sonucunda valiliğin der-saadetten bir uzaklaştırılma vesilesi olarak kullanılması, yabancı elçilerin etkisi ve yerel eşrafın müdahaleleri oldukça etkiliydi.

Osmanlı devlet sisteminde önemli vazifelerde bulunmuş çoğu bürokratin yolu bu vesilelerle taşradan geçti. Bazı bürokratlar kariyerlerinin zirvesinde sürgün olarak valilikle görevlendirilebildikleri gibi, bazılarının da valilikteki başarılı çalışmaları onların yüksek mevkilere çıkmalarının yolunu açmaktaydı. Bunun yanında kendini taşra vazifesine adayıp bu meslekten emekli olanlara da sıkça rastlanmaktaydı. Az da olsa, kabiliyetinden ötürü, valiliğin yanında ek olarak farklı vazifeler verilen yöneticiler de oluyordu.

Bu konuda projeksiyon tutulan Hudâvendigâr Vilâyeti'ne, 1839-1908 tarihleri arasında 56 vali atanmış olup, valilerin ortalama görev sürelerinin bir buçuk yıldan daha az olduğu tespit edilmiştir. Her on yılda atanan vali sayısı ile ilgili hazırlanan tablodan, döneme dair diğer bileşenlerin de incelenmesiyle, taşrada dönüşümün başladığı ve çok hızlı cereyan ettiği 1840-1870 döneminde epeyce fazla sayıda vali atanmış olmasından, bir sistem oluşturulma aşamasında istikrardan ödün verildiği, II. Abdülhamid dönemine tekabül eden son periyotta ise atama sayısı azaldığından, görece bir istikrar olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Valilerin atanması gibi kısıtlı bir konuda dahi çokça çıkarsama yapmak mümkün görülmektedir. Örneğin, valilerin göreve atanmadan önceki ve atandıktan sonraki görevlerine dair rakamsal verilere ulaşılabildiği gibi, atanma veya görevden alınma sebepleri gibi mesleki verilere de ulaşılabilmektedir. Bu dönemde, Hudâvendigâr Vilâyeti için söz konusu mesele incelendiğinde, atanan valilerin yarısına yakınının ma'zul durumda olduğu, fakat görevden alındıktan sonra ma'zul duruma düşenlerin oranının azaldığı görülmektedir. Bunun yanında, atanmadan önce taşra vazifesi icra edenlerin oranının, merkezi görevde bulunanların

oranından fazla olduğu görülürken, valilik görevinden sonraki atamalara bakıldığında bu oranın merkezi görev lehine değiştiği müşahade edilmektedir. Ayrıca görev, ma'zuliyet ve emeklilik maaşları gibi ekonomik konular hakkında da oldukça tatminkar verilere ulaşılabilmektedir.

Bu çıkarsamalar sadece birer örnektir ve daha derinlere yol almak için birer öncül vazifesi görecekleri muhakkaktır. Lokal alanda ve spesifik bir konuda yapılan bir incelemeden dahi, umulandan daha fazla ve daha genel yargılar çıkarılabilmesi, bu tip çalışmaların birleştirilmesinden elde edilebilecek sonuçlar hakkında büyük beklentiler ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA) BELGELERİ:

Babâli Evrak Odası (BEO): 1019-76400 / 12.Ca.1315

Dahiliye, Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 2177 / 01.Za.1316

İradeler, Dahiliye Tasnifi (İ.DH): 108-5467 / 29.Ş.1261, 200-11399 / 05.L.1265, 204-11702 / 01.Z.1265, 241-14636 / 16.Z.1267, 251-15388 / 13.C.1268, 258-15472 / 25.B.1268, 281-17662 / 22.M.1270, 289-18151 / 24.R.1270, 310-19810 / 18.S.1271, 317-20524 / 28.B.1271, 329-21459 / 26.M.1272, 705-49329 / 22.C.1292, 757-61772 / 10.L.1294, 777-63205 / 01.S.1295, 781-63532-18 / 10.S.1296, 1014-80064 / 07.R.1303, 1295 5-102290 / 08.C.1304, 1022-80642 / 10.C.1304, 1413-1321 / 25.C.1321

İradeler, Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 6-193 / 27.Z.1271

İradeler, Meclis-i Vâlâ Tasnifi (İ.MVL.): 68-1301 / 14.N.1261

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE): 43-8 / 09.C.1295

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): 222-6 / 01.C.1306, 373-107 / 28.M.1315

Yıldız, Perakende Evrakı Arzuhal Ve Journaller (Y.PRK.AZJ): 32-63 / 21.Ca.1313

SALNAMELER:

Salnâme-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet-i Hudâvendigâr, 1325

KİTAP VE MAKALE VE TEZLER:

Akyıldız, A. (2009), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

Akşin, S. (2009), *Siyasal Tarih (1789-1908)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye Tarihi* içinde, Cilt 3, ss.77-188, 9. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul

Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001), "Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN'ın Anısına, ss.287-297

Burke, P. (2005), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Carr, E. H. (2006), *Tarih Nedir?*, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul

Çadırcı, M. (1985), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan* içinde, ss.258-277, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara

Çadırcı, M. (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Çadırcı, M. (1993), "Osmanlı Döneminde Yerel Meclisler", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, ss.3-12

Çadırcı, M. (2011), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), *Tanzimat* içinde, ss. 197-207, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Davison, R. H. (1963), *Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, USA

Efe, A. (2009), "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64: Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6 , Sayı: 22, , ss.87-113

Engelhardt, E. P. (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev.Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul

Eryılmaz, B. (2010), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul

Findley, C. V. (1980), *Bureaucratic Reform In The Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, USA

Halaçoğlu, Y. (2002), "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), *Türkler* içinde, Cilt 9, ss. 795-838, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,

İnalçık, H. (2011), "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), *Tanzimat* içinde, ss. 169-195, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

İpşirli, M. (1999), "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed), *Osmanlı Devleti Tarihi* içinde, Cilt 1, ss. 139-279, IRCICA, İstanbul

Karal, E. Z., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Kaynar, R. (1991), *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Kaya Kılıç, S. (2009), "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlenmesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIII (45), ss.43-62

Kılıç, O. (2002), "Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), *Türkler* içinde, Cilt 9, ss. 887-898, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Kırmızı, A. (2008), *Abdülhamid'in Valileri, Osmanlı Vilayet İdaresi, 1895-1908*, 3. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul

Lewis, B. (2010), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 4. Baskı, (Çev. Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara

Ma'oz, M. (2011), "Tanzimat'ın İlk Yıllarında Modernleşme Hareketinin Suriye Siyaseti ve Toplumunu Üzerindeki Etkisi", Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed), *Tanzimat* içinde, ss. 265-285, (Çev. Hayrettin Pınar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmani*, c.I-VI, (Yay. Haz.Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Mustafa Nuri Paşa (1992), *Netayicü'l-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, Cilt III-IV, 3. Baskı, (Sad. Neşet Çağatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Mülazım Abdülkadir (2012), *Bursa Tarihi Kılavuzu*, 3. Baskı, Haz. M.Fatih Birgül, L.Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi Yayınları, Ankara

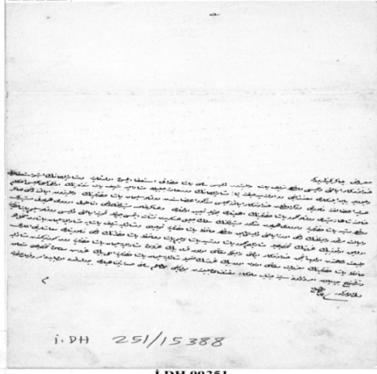
Ortaylı, İ. (2008), *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*; 2. Baskı, Cedit Neşriyat, İstanbul

Ortaylı İ. (2009), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 29. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul

- Ortaylı İ. (2011), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Önen, N. ve Reyhan, C. (2011), *Mülkten Ülkeye-Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, İstanbul
- Özkaya, Y. (2002), “XVIII. yy.da Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış”, Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), *Türkler* içinde, Cilt 13, ss. 699-709, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Parlak, B. (Kasım 2001-Ocak 2002), “Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal ve Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımalar”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, , ss. 37-50
- Satıcı E. (2008), *19. Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- Sencer, M. (1984), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, ss.46-71
- Seyitdanlıoğlu, M. (2002), “Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı”, Hasan Celal Güzel v.d. (Ed), *Türkler* içinde, Cilt 13, ss. 561-575, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (1977), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, I-II, Volume II, Cambridge University Press, New York, USA
- Tosh, J. (2005), *Tarihin Peşinde*, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Tural, E. (Nisan 2004), “1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, ss.93-123
- Tural, E. (2005), “1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilayat Talimatnamesi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss.71-91
- Yaman, T. M. (1939), “Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma”, *İdare Dergisi*, Sayı 138, , ss.967-982,
- Yaman, T. M. (1939), “Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaştırma”, *İdare Dergisi*, Sayı 139, ss.1047-1070

EK

Örnek Atama Belgesi-1:(BOA., İDH.251-15388, 13.C.1268 / 4 Nisan 1852)

Örnek Atama Belgesi -2:(BOA., İDH.781-65332-18, 10.S.1296 / 3 Şubat 1879)

